

فهرست مطالب

۱	چکیده.....
۲	فصل اول: کلیات پژوهش.....
۲	۱-۱- مقدمه و بیان مسأله.....
۵	۲-۱- اهمیت و ضرورت تحقیق.....
۵	۳-۱- اهداف تحقیق.....
۵	۴-۱- سؤالات تحقیق.....
۶	۵-۱- فرضیات.....
۶	۶-۱- تعریف کلید واژگان.....
۶	۷-۱- مشکلات و محدودیت های تحقیق.....
۷	۸-۱- چارچوب تحقیق.....
۸	فصل دوم: چارچوب نظری.....
۹	۲-۲- نشانه و معانی آن.....
۱۱	۳-۲- علم نشانه‌شناسی.....
۱۲	۴-۲- خوانش متن در نظام نشانه‌ها.....
۱۵	۵-۲- دلالت های صریح و ضمنی.....
۱۵	۶-۲- نشانه‌شناسی از منظر سوسور.....
۱۷	۷-۲- نشانه‌شناسی از منظر پیرس.....
۱۸	۸-۲- خوانش متن از نظر رولان بارت.....
۲۱	۹-۲- ادبیات تحقیق.....
۲۶	فصل سوم: روش تحقیق.....
۲۶	۱-۳- روش تحقیق.....

۲۷	۲-۳- الگوی مفهومی تحقیق.....
۲۷	۳-۳- قلمرو زمانی و مکانی.....
۲۸	فصل چهارم : تجزیه و تحلیل.....
۲۸	۱-۴- بخش اول : شناخت پته.....
۲۹	۱-۱-۴- پته و وجه تسمیه آن.....
۲۹	۲-۱-۴- تاریخچه پته.....
۳۲	۳-۱-۴- نقش اندازی و دوخت پته.....
۳۴	۴-۱-۴- تهیه پشم، بافت عریض، شستشو و نگهداری پته.....
۳۵	۵-۱-۴- کاربرد پته.....
۳۸	۶-۱-۴- نقوش پته و تقسیم بندی از لحاظ مفهوم، جایگاه، طراحی.....
۴۰	۷-۱-۴- انواع نقوش.....
۴۶	۸-۱-۴- رنگرزی پته (سفیدگری، رنگرزی و منشأ آن).....
۵۴	بخش دوم: تحلیل نقوش و رنگ‌های پته طبق آراء متفکران.....
۵۴	۱-۲-۴- دلایل گرایش ایرانیان به نقش پردازی.....
۵۶	۲-۲-۴- تحلیل معنایی نقوش پته از منظر نشانه شناسی.....
۵۶	۱-۲-۲-۴- نقوش گیاهی.....
۶۶	۲-۲-۲-۴- نقوش حیوانی.....
۶۷	۳-۲-۲-۴- نقوش انتزاعی.....
۷۴	۳-۲-۴- تحلیل رنگ های پته طبق آراء متفکران.....
۸۱	فصل پنجم: بحث، نتیجه گیری و پیشنهادها.....
۸۲	۱-۵- بحث و نتیجه گیری.....
۸۶	منابع.....

فهرست جداول

- جدول ۴-۱: طبقه بندی نقوش (تنظیم: نگارنده) ۴۰
- جدول ۴-۲: انواع رنگ و منبع آن در پته (عناویان، ۱۳۸۶، ۳۳) ۴۸
- جدول ۴-۳-تحلیل نمادین نقوش و رنگ پته ۸۰

فهرست اشکال

- شکل ۴-۱: سرو (عناویان، ۱۳۸۶) شکل ۴-۲: درخت زندگی همراه نقوش طوطی و طاووس (عکس از گالری مهاجری) شکل ۴-۳: نقوش گل‌های ریز شش پر وهشت پر (همان) ۴۲
- شکل ۴-۴، ۴-۵ و ۴-۶: ساده سازی نقوش شکل ۴-۱، ۴-۲ و ۴-۳ (نگارنده) ۴۲
- شکل ۴-۷: نقوش گل و گیاه شکل ۴-۸: نقوش گل انار همراه شکوفه شکل ۴-۹: نقوش ونماد نیلوفر (عکاسی از گالری مهاجری) ۴۲
- شکل ۴-۱۰، ۴-۱۱ و ۴-۱۲: ساده سازی نقوش شکل ۴-۷، ۴-۸ و ۴-۹ (نگارنده) ۴۲
- شکل ۴-۱۳: نقوش گل زنبق و نقش زنبق در حاشیه شکل ۴-۱۴: نقش گل افتابگردان، شکل ۴-۱۵: نقش برگ انگور بر حاشیه (عکاسی از گالری مهاجری) ۴۳
- شکل ۴-۱۶، ۴-۱۷ و ۴-۱۸: ساده شده شکل ۴-۱۳، ۴-۱۴ و ۴-۱۵ (نگارنده) ۴۳
- شکل ۴-۱۹: نقش طوطی، شکل ۴-۲۰: نقش نوعی طوطی (عکاسی از گالری مهاجری) شکل ۴-۲۱: نقش طاووس (شکل ۱۹ و ۲۱ عناویان، ۱۳۸۶) ۴۳
- شکل ۴-۲۲، ۴-۲۳ و ۴-۲۴: ساده شده شکل ۲۰، ۱۹ و ۲۱ (نگارنده) ۴۳
- شکل ۴-۲۵: ترنج و شکل ۴-۲۶: ترنج، (عکاسی از گالری آقای مهاجری) شکل ۴-۲۷: ترنج (سایت نخ و نقش) ۴۴
- شکل ۴-۲۸، ۴-۲۹ و ۴-۳۰: ساده شده شکل ۴-۲۵، ۴-۲۶ و ۴-۲۷ (نگارنده) ۴۴
- شکل ۴-۳۱: ترنج شکل گرفته با گل انار و شکل ۴-۳۲: ترنج (گالری مهاجری) شکل ۴-۳۳: شکل نیمه ترنج (شکل ۳۱ و ۳۲ و ۳۳: سایت نخ و نقش) ۴۴
- شکل ۴-۳۴، ۴-۳۵ و ۴-۳۶: ساده شده شکل ۴-۳۱، ۴-۳۲ و ۴-۳۳ (نگارنده) ۴۴
- شکل ۴-۳۷: نقش بته جقه، و شکل ۴-۳۸: نقش بته جقه (هر دواز سایت نخ و نقش) ۴۵
- شکل ۴-۳۹ و ۴-۴۰: ساده شده شکل ۴-۳۷ و ۴-۳۸ (نگارنده) ۴۵
- شکل ۴-۴۱: نقش گل و گلدان (عکاسی از گالری مهاجری) شکل ۴-۴۲: نقش گل تغییر یافته همراه گلدان (همان) ۴۵

- شکل ۴-۴۳ و ۴-۴۴ ساده شده شکل ۴-۴۱ و ۴-۴۲ (نگارنده) ۴۵
- شکل ۴-۴۵: تصویر انتزاعی یافته (هر دو عکاسی از گالری مهاجری) ۴۶
- شکل ۴-۴۶: نقش تغییر یافته گل و برگ (همان) ۴۶
- شکل ۴-۴۷ و ۴-۴۸ ساده شده شکل ۴-۴۵ و ۴-۴۶ (نگارنده) ۴۶
- شکل ۴-۴۹: نقش اشکال دایره و گل و شکل (عکاسی از گالری مهاجری) ۴۶
- شکل ۴-۵۰: نقش اشکال مثلث و برگ همراه خطوط شکسته (همان) ۴۶
- شکل ۴-۵۱ و ۴-۵۲ ساده شده شکل ۴-۴۹ و ۴-۵۰ (نگارنده) ۴۶

چکیده

پته دوزی یکی از زیباترین سوزن دوزیهای سنتی ایران است که در تاریخ فرهنگی کرمان ریشه عمیقی دارد. هنرمندان کرمانی به مدد سوزن و نخ، سعی در ایجاد ارتباطی میان ترکیبات نقش و رنگ روی پته و اعتقادات، باورها، نیازها و خواسته هایشان دارند. طبق مدارک، اسناد، تصاویر و شواهد، عواملی در بروز این نقوش وجود دارند. در این پژوهش، پته با انواع نقوش گیاهی، حیوانی، هندسی و کتیبه ای، به همراه مجموعه رنگ های سرد و گرم و جنس پشم در کرمان معرفی می شود. اهداف کلی این پژوهش، شناخت آرایه های یک هنر سوزن دوزی ایران است که بر اساس نظرات نشانه شناسی تحلیل می گردد. در این تحقیق، از روش تجزیه و تحلیل کیفی استفاده شده و مطالب جمع آوری شده، سپس ارزیابی و تحلیل صورت گرفته است. بنابراین روش تاریخی، توصیفی و میدانی در جهت تحلیل نقوش مورد استفاده قرار گرفته است. نگارنده با مطالعه اسناد کتابخانه ای، مقالات و مطالعات میدانی و مصاحبه با صاحبان فن، سعی بر آن داشته تا توجیه محکم تری برای ادعای خود مبنی بر جایگاه نشانه ای این هنر ارائه دهد. در این راستا به بررسی نشانه ها، دسته بندی نقوش و تحلیل آنها بر اساس آراء رولان بارت در دوره پساساختگرایی می پردازد. نقوش و رنگهای بکارگرفته در پته از انواع شماییلی و نمادین است و هر نقش و رنگ بطور مجزا و در ترکیب با سایر نقوش، دارای معانی ضمنی است. معناپذیری نقش در متن پته، مویدی به نظر بارت است. می توان با رویکرد نشانه شناسانه به مطالعه و بررسی آن پرداخت. نتایج حاصله گواه آن است که اعتقادات مردم و شرایط منطقه در شکل گیری نقشها و رنگ های پته مؤثر بوده است. در این پژوهش علاوه بر بیان رویدادهای تاریخی، به تحلیل نشانه های به کار رفته در این هنر و عوامل تأثیرگذار بر نقوش پته پرداخته شده است. روش گردآوری اطلاعات، اسناد موجود در کتابخانه ها، پژوهش میدانی و نیز سایت های معتبر اینترنتی است. همچنین نگارنده با توجه به اسناد تاریخی مصور در کتابخانه ها، موزه ها و گالری ها و افراد مرتبط این رشته هنری، به نتیجه گیری پرداخته است.

واژگان کلیدی:

پته دوزی، رنگ و نقش، نشانه شناسی، رولان بارت، ترنج.

فصل اول: کلیات پژوهش

۱-۱- مقدمه و بیان مسأله

طبق مدارک و اسناد تاریخی، نام کرمان به صورت کارمانیا، کرمانیا، ژرمانیا، کریمان، کارمانی و کرمانی آمده است. دو واژه "کارمان"، "کار" به معنی جنگ و جهد و "مان" به مفهوم محل است. کرمان در زمان فرمانروایی شاهان هخامنشی و ساسانی شهر گمنامی بوده، نظر به بعد مسافت و دشواری دسترسی به آن، عده زیادی از پیروان قدیمی زرتشت که از پذیرفتن آئین اسلام سرباز زده بودند به آنجا پناه بردند و این خطه به صورت پایگاه مقاومت درآمد. مارکوپولو جهانگرد ونیزی در سفرنامه خود چنین می‌نویسد: زنان کرمانی روی پارچه ای معمولاً به رنگ سفید که کج راه بافته شده و به آن عریض می‌گویند با نخ های الوانی که ریس نامیده می‌شود، نقوش زیبایی می‌دوزند که به آن "پته" گویند. قدیم‌ترین پته موجود از قرن ۱۲ م. برجای مانده است که به صورت سوزنی بوده و زمینه آن از گل‌های ریز افشان و از نخ‌های ابریشمی رنگی روی عریض ابریشمی دوخته شده است.

"پت" به پشم نرمی گفته می‌شود که با شانۀ از بین موی بز به دست می‌آید و در گذشته از آن نخ درست کرده، به وسیله آن طرح‌هایی زیبا روی پارچه‌ای که به عریض شهرت داشت می‌دوختند. از لحاظ ارزش، پته‌ایی ارزشمندتر بوده که زمینه "عریض" به رنگ سفید و کل زمینه پوشیده شده از دوختهای ظریف و پرکار بوده، بصورتی که کل متن، سوزندوزی شده و کمتر زمینه معلوم باشد. وحتماً نخهای استفاده شده هم رنگ ثابتی داشته باشند (معمولاً پس از اتمام کار، پارچه سوزندوزی شسته می‌شود و اگر رنگ نباشد، تمام رنگها با هم ترکیب می‌شوند). سوزندوزی ها تجلی باورهای اعتقادی، فرهنگی و شاید ریشه در خصوصیات منطقه کویری کرمان دارد. هنرمندان کرمانی با صبر، حوصله و مهارت خود پته را تابلوی هنری خود می‌سازند. در حقیقت نقوش و رنگ‌های پته حکایت از ارتباط این هنر با باورهای مردم دارد.

عریض (پارچه ضخیمی که مراحل دوخت پته روی آن انجام می‌شود) در نقاط مختلف کرمان بنام شال زمینه یا شال پته معروف است و دارای شش رنگ قرمز، سفید، نارنجی، سبز، سرمه ای و مشکی است که از میان آنها قرمز اصیل‌ترین رنگ می‌باشد. انواع مصارفی که پته دارد شامل موارد ذیل است: پستی، پرده، بقچه، رومیزی، کوسن، لب طاقی، سجاده، جانماز، روبالشی، کیف و کفش، روتختی و گاهی به صورت سفارشی روی لباس. بعد از انتخاب رنگ شال باید طرح را روی پارچه کج‌راه انتقال داد. بدین صورت که ابتدا طرح را روی کاغذ رسم نموده، سپس با سوزن یا رولت خیاطی سوراخ‌هایی روی خطوط طرح ایجاد و با اسفنجی آغشته به خاک یا پودر ذغال روی سوراخ‌ها کشیده می‌شود. این کار چند بار تکرار شده تا طرح روی پارچه نقش بندد، به این عمل گرت‌ه‌زنی گویند.

طرح‌های بیرون و اطراف کار سوزن‌دوزی را سلسله، حاشیه دوم را کتیبه و طرح‌های چهار طرف وسط محراب و مرکز کار را ترنج نامند. نقوش طرح حاشیه پته، معمولاً خطوط مستقیم، انواع گل‌ها، اشکال هندسی مانند مثلث، مربع، مستطیل و خطوط شکسته، خطایی، بادامی و طرح زمینه، بته‌جقه، ترنج، درختی، سرو، گل‌های بادامی بیشتر در چهار طرف پارچه نقش می‌بندند. به طور کلی می‌توان نقوش پته را از لحاظ بصری به چهار بخش: نقوش گیاهی، حیوانی (اغلب پرندگان)، هندسی یا انتزاعی و کتیبه‌ای و از لحاظ مفاهیم نمادین به دو بخش طبیعی و ذهنی یا اسطوره‌ای تقسیم نمود. از دیگر طرح‌ها سلسله‌دوزی است که شامل بته میری یا کاج کوچک، بته ترمه‌ای یا کاج متوسط، بته میر شکسته، بته لچک ترنج، بته مزدوجی، بته جقه مادر و فرزند، بته جقه قهر و آشتی، بته افشاری، بته بازوبندی، انواع اسلیمی و ختایی اشاره کرد.

آدمی همواره در پی توجیه رویدادهای محیط پیرامون خود بوده و به اشکال گوناگون در توضیح و شرح آنها کوشیده است. بشر با نیروی پنداشت خود، توانایی آفرینش انگیزه پدیده‌ها و رویدادها را در ذهن خود داراست و برای انتقال اندیشه خود به دیگران از نماد یاری گرفته است. بررسی پیشینه این نمادها روشنگر وجود پیوند ذهنی میان اقوام و نژادهای گوناگون در زمان‌های متفاوت است و درک مفهوم نمادها در سطحی وسیع‌تر باعث کشف پل ارتباطی بین تمدن‌های مختلف می‌گردد. نماد عین و ذهن را به هم مرتبط ساخته تا بهتر بتواند جایگاه خویش را درک کند. به نظر می‌رسد انسان در میان سایر موجودات، به شدت میل به معناسازی دارد. معنا از طریق تولید و تفسیر "نشانه‌ها" به وجود می‌آید. در نشانه‌شناسی معلوم خواهد شد که نشانه‌ها از چه چیزهایی ساخته شده و قوانین حاکم بر آنها کدامند. هر نشانه رابطه‌ای میان مورد تأویلی و موضوع آن است

هر فرهنگی فضای "خود" را آشنا، آرامش‌بخش، متعارف و انسانی می‌داند و در تقابل با آن برای اثبات آن، پیوسته دیگری را عجیب و نامتعارف می‌نمایاند. در واقع وجود این فرهنگ و اثبات نظام هنجاری معنا و ارزشی آن، بدون وجود دیگری ممکن نیست. متون کلامی فقط بخشی از متون درگیر ارتباطات بین فرهنگی را تشکیل می‌دهند. به خصوص در این عصر که عصر انفجار متون تصویری است. به طور روز افزونی از مرکزیت و اهمیت متون زبانی کاسته می‌شود. بنابراین اینجاست که نشانه‌ها معمولاً به شکل کلمات، تصاویر، اصوات، بوها، طعم‌ها، حرکات و اشیاء ظاهر می‌شوند. اما این چیزها ذاتاً معنی‌دار نیستند مگر وقتی که معنایی به آنها منصوب شود.

نقوش پته نیز نمونه‌ای از نشانه است که هنرمندان برای بازگو کردن اعتقادات، نیازها و درخواست‌های خود از طبیعت با هدف مندی مشخص آن را به صورت نقش به آیندگان به میراث گذاشته اند. حال نگارنده در این تحقیق در پی آنست تا ارتباطی بین نمادها و نقوش موجود، بیابد. گرچه مستندی از

آن برجای نمانده ولی به مدد تاریخ شفاهی و بررسی شرایط اقلیمی، فرهنگی و سنن رایج در هر دهه، تأثیرات اعتقادات و باورهای رایج آن زمان و عوامل تأثیرگذار بر این هنر مشخص می‌شود. در حقیقت این نقوش نمادی با هدف ارضای نیازمندی‌های عمیق دینی، حوائج روحی و جانب‌داری از طبیعت و حتی نیازمندی‌ها و آلام زندگی با رمزگذاری و اعتقادات به طریق روایت‌گونه به کار گرفته شده، نشان‌دهنده آرزوها و خواسته مردم منطقه از طبیعت است. درختانی با سر خمیده که به اعتقاداتشان زرتشت از بهشت آورده، پتک‌هایی که نشان جوانه‌های تازه رسته، تا بدین صورت بهشت ملموس‌تر جلوه کند. وجود ترنج، گل‌هایی مثل نیلوفر و زنبق و معناکاوای نقوش، نشان از آن دارد که تفکرات از بطن مردم برآمده و از راه مکاشفه و شهود به صورت ساختاری فرمی روی متن پته، نمایان می‌شود.

۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

به طور کلی مطالعات تاریخی، یکی از راه‌های شناخت عمیق و درک تفکرات در منش نیاکان است. تحلیل این نقوش می‌تواند کنکاشی باشد در جهت اصلاح و صلاح افراد، که مؤثر و مفید واقع شود. از آنجا که تا کنون به نقوش این هنر از منظر اجتماعی کمتر توجه شده است، می‌توان جنبه‌های مفهومی این نقوش و نمادهای به کار گرفته شده و رنگ را به عنوان جنبه نوآوری این تحقیق مطرح کرد. چنین نتیجه می‌شود که تغییرات نقوش و رنگ هم در جهت تغییرات و تحولات منش هنری افراد بوده است. گاه تغییرات این نقوش با انگیزه خاصی بوده که درک آن از ضروریات اساسی تحقیق حاضر می‌باشد.

۱-۳- اهداف تحقیق

هدف از این پژوهش، بررسی و تحلیل نقوش و رنگ استفاده شده در پته کرمان است. کیفیت نقوش، رنگ و جنس به کار گرفته شده در پته می‌تواند نوع تغییر بینش و تفکر هنرمندان ایرانی را بازگو نماید. بدین ترتیب هدف اصلی از این تحقیق و پژوهش بیان می‌شود.

- پی بردن به سرچشمه اعتقادی نیاکان و بروز آن در نقوش

- دلایل استفاده از نقوش و رنگ‌ها در این نوع سوزندوزی

- شناخت منابع موجود در منطقه جهت به وجود آوردن نوع مواد مورد نیاز این هنر

۱-۴- سؤالات تحقیق

۱. ویژگی‌های بصری، مفاهیم نمادین نقوش و رنگ‌های پته کرمان چیست؟
۲. معانی ضمنی نقوش و رنگ‌های پته، طبق دیدگاه بارت چگونه بیان می‌شود؟

۱-۵- فرضیات

۱. نقوش گیاهی، حیوانی و انتزاعی، مجموعه رنگ های سرد و گرم و جنس پشم در پته کرمان کاربرد دارد. نقوش و رنگ های پته نشانی از اسطوره ها، باورها، شرایط اقلیمی، نیازها و خواست مردم بوده و دارای مفاهیم نمادین است
۲. نقوش و رنگ های پته کرمان بطور تفکیکی و نیز بصورت ترکیب با سایر نقوش، دارای معنا هستند.

۱-۶- تعریف کلید واژگان

- پته دوزی کرمان: پته دوزی یکی از زیباترین و قدیمی ترین سوزن دوزی های سنتی ایران است که در تاریخ گذشته فرهنگی کرمان ریشه عمیقی دارد. پارچه پته دوزی دارای ظرافت و زیبایی خاصی است که از سوزندوزی های ظریف پوشیده شده است و تنها در کنار طرح های دوخته شده فضای بسیار کمی از زمینه به صورت ساده باقی می ماند و گاهی هم تمام زمینه سوزن دوزی شده و گوئی زمینه ای در کار نیست.

- نشانه شناسی: نشانه شناسی علمی است که به بررسی انواع نشانه ها، عوامل حاضر در فرایند تولید و مبادله و تعبیر آنها، و نیز قواعد حاکم بر نشانه ها می پردازد. این رشته با نظرات سوسور درباره مطالعه زندگی نشانه ها در یک جامعه آغاز شد و با نظرات پیرس و بارت ادامه یافت. البته سایر نظریه پردازان نیز در این باره آرای بی نظیری ارائه کردند. نشانه شناسی معلوم می کند که نشانه ها از چه تشکیل شده اند و چه قوانینی بر آنها حکم فرماست.

- رنگ در پته: در پته دوزی علاوه بر اهمیت دادن به نقوش استفاده شده، رنگ نیز باید با تدبیر استفاده شود. در شال سفید از پتک چهارگوش آبی، مشکی، سبز، زرد، قرمز و در شال قرمز از پتک زرد، سبز یا آبی استفاده می شود. رنگ برگ در پته سفید، مشکی، لاک، سبز و در پته سبز، سفید، آبی، زرد، مشکی، لاک و در پته سرمه ای، سفید، زرد، آبی و سبز است.

- نقش در پته: نقوش کهن و ایرانی شامل بته جقه، ترنج یا درخت زندگی در پته ایرانی رایج است. منشأ این نقوش، اعتقادات افراد است و بدون دلیل، هیچ نماد و شکلی روی این زمینه نقش نبسته است.

۱-۷- مشکلات و محدودیت های تحقیق

- کمبود منابع معتبر و قابل استفاده جهت بکارگیری و استفاده از این نقوش؛